

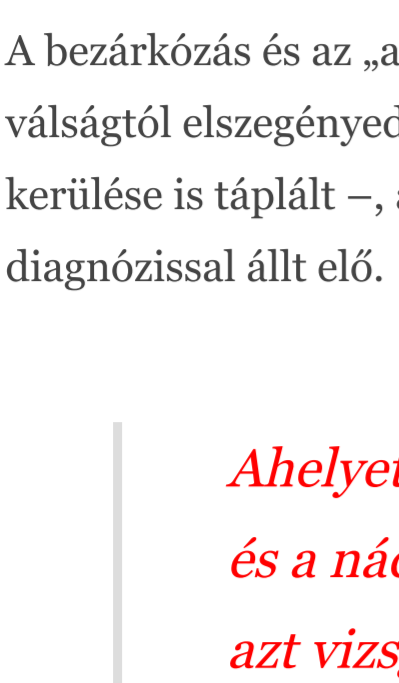
Köznevelés és demokratikus értékpolitika

K. Horváth Zsolt · 2018. 02. 06. · TÁRSADALOM

Megosztás Megosztás Megosztás

Emancipáció és igazságosság a második világháború utáni oktatáspolitikában

A hazai közéletben kevés téma van, melyben egyetértés van, de a közoktatás helyzetéről mindenki tud beszélgetni. A hazai közéletben kevés téma van, melyben egyetértés van, de a közoktatás helyzetéről mindenki tud beszélgetni. A hazai közéletben kevés téma van, melyben egyetértés van, de a közoktatás helyzetéről mindenki tud beszélgetni.

K. Horváth Zsolt

Az első világháborút követő években egy sor olyan változás indult meg, mely alapjában formálta át az európai társadalmakat is. Az egyik ilyen előzetes, ugyanakkor sok nem szándékolt következményével járó fundamentális változás, a politikai választójog kiterjesztése volt. Ha minden hibája ellenére a demokráciát tekintjük a politikai akaratképzés legitím formájának, úgy nehéz lenne azzal az arisztokratikusnak tűnő érveléssel hivatkozni a választójog kiterjesztésére, hogy a mélyen fontos közügyek illetékelen „tudatlanok” kezébe kerül. Társadalmi mozgalmak és a nagy háború tapasztalatai nyomán ugyanis olyan társadalmi nagyeporok is politikai subjektummá váltak, mint a nők vagy a munkásság. A közügyek feletti rendelkezés tehát nem a félt, hímnemű, vagyonnal rendelkező – valószínűleg – kisebbségi privilégiuma, hanem minden felnőtt állampolgár joga és kötelessége: így jött létre az, amit ma tömegtársadalomnak nevezünk, a bizonytalan jövővel tölthető el a kor nem egy gondolkodóját.

A bezárkózás és az „arctalan tömegrel” való elitista viszolygás helyett – amit Németországban a gazdasági világbéli elszegényedett tömegek manipulálásával a nemzetiszocialisták előretörése, majd hatalomra kerülése is táplált –, az akkor már és még Frankfurtban dolgozó Mannheim Károly a következő diagnózissal állt elő.

A helyett, hogy kárhözta volna a politikai akaratképzés kiszélesítését, és a náci népszerűségét a tömegek árulásának tekintette volna, inkább azt vizsgálta, hogy mi vezetett ide.

A tudásszociológiai szempontjából egyfelől igyekezett rámutatni arra, hogy demokrácia nem létezik a döntéshozatali teljesége nélkül, másfelől azt is hozzáfűzte, hogy ehhez egy teljes társadalomban tudásra van szükség.

„Az új az – írja az 1932-ben, *A jelenkori szociológia feladataiban* –, hogy az akarat teljessége a modern kor szellemében csakugyan alulról teremthető meg. (...) Ha nem akarjuk, hogy ez a adottság, a modern társadalom építő, konstruktív kiegyensúlyozottságával „értelmi demokrácia” helyett „hangulat-demokráciára” vezessen, amelyben a legjobban pillanatnyi hangulatok hatása által cselekszenek, akkor a demokráciával előbb vagy utóbb a tömegek felvilágosításának és iskolázásának kell párosulnia”. Túl azon, hogy ez mennyire aktuális ma is (gondoljunk a mediatisált iskolák sikerére, mint Trump győzelmére és a Brexit, kifejezés után francia nyelvtörténet teret nyert a pillanatnyi érzelmi manipulálást kifejező *l'émocratie* kifejezés), érdelem áttekinteni mit javasolt még Mannheim. Három kötetben fejt ki elképzeléseit: az 1934-ben, németül napvilágra látó *Ember és társadalom az átépítés korában*, az 1943-ban már Londonban publikált *Korunk diagnózisa* és a posztumusz megjelent *Szabadság, hatalom és demokratikus tervezés* (1948) című kötetében.

A tudás újraelosztásának társadalmi technikái: Mannheim Károly

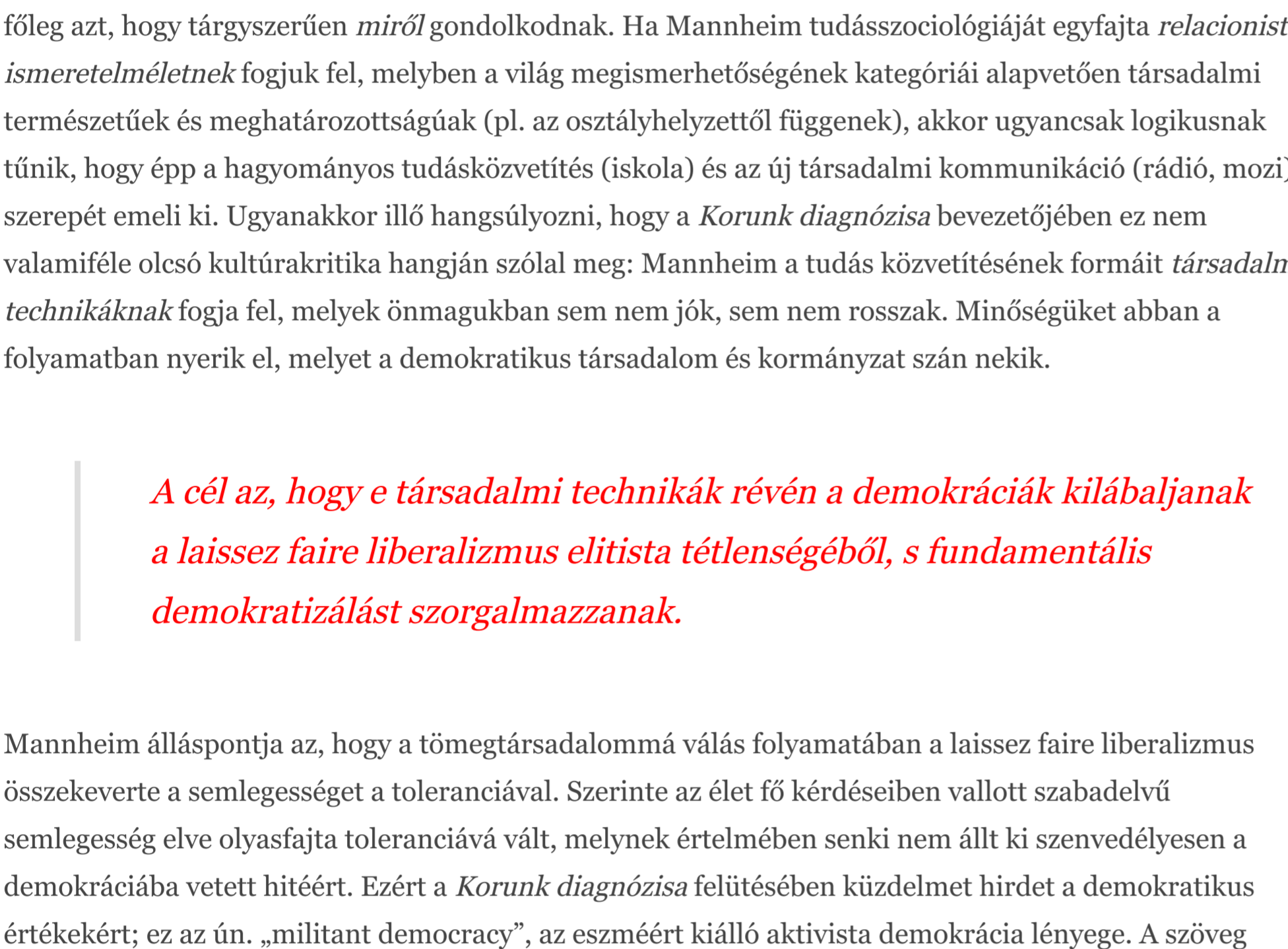
A lényeg az, hogy a tartalmi demokrácia nem felel felülé, hanem alulról feléle – más lehetőség nincs. Ennek alapja a társadalmi ügyekben való felelősség, am Mannheim abban bízta, hogy az oktatás révén az állam pedig továbbra is mobilizálható. Ezt „negatív liberalizmusnak” és „negatív demokráciának” nevezi. A kizáró tendenciák ellenére végzett Mannheim javaslatát az, hogy el kell szakadni a laissez faire liberalizmus megismeretétől, a valószínűleg elszázadt ideológiai jótól, és az egyenlőségek kezelése végett az államnak be kell avatkoznia. Ennek az intervenciónak válik kulcsszavává az – azóta sokszor félreértett – tervezés fogalma.

az iskolarendszer minősége az egyik nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy demokrácia létezhesen.

(Nyilvánvalóan nem az egyetlen feltétel, de a többire itt nem térünk ki.) Az önmagában vett tömeggárat talmi igényekkel ugyanis könnyen befolyásolható, ám Mannheim abban bízta, hogy az oktatás révén az állam pedig továbbra is mobilizálható.

„Az általános demokráciázás lehetetlené teszi – írja az *Ember és társadalom* lapjain –, hogy a tömegek megmaradjanak a maguk eredeti felvilágosulatlan állapotában. Vagy demokráciát akarunk, és akkor mindenkit legalább hasonló belátási szintre kell hozni, vagy vissza kell szívnunk a demokráciázás folyamatát, amit persze diktatórikus jellegű pártok szélsőségesen meg is kísérelnek”.

Mannheim kritikájának célkeresztjében a 19. századi laissez faire liberalizmus hagyománya áll, amennyiben az államnak a társadalmi ügyekben való felelőssége van a tömegdemokrácia esetében kifejezetten kontra-produktívá vált, amennyiben az oktatás és a művelődési lehetőségek akarva-akaratlanul csak az elit számára tartotta fenn. Ez végső soron annak önreprodukciónak eredményezte, a tömegeket pedig kizárta a mobilizálható. Ezt „negatív liberalizmusnak” és „negatív demokráciának” nevezi. A kizáró tendenciák ellenére végzett Mannheim javaslatát az, hogy el kell szakadni a laissez faire liberalizmus megismeretétől, a valószínűleg elszázadt ideológiai jótól, és az egyenlőségek kezelése végett az államnak be kell avatkoznia. Ennek az intervenciónak válik kulcsszavává az – azóta sokszor félreértett – tervezés fogalma.

Az egyenlőségek kezelése végett az államnak be kell avatkoznia – Fotó: Népszava

A *Korunk diagnózisa* egyértelműen továbbviszi és pontosítja ezeket a gondolatokat: itt már valamiféle korszakvizsözörről beszél, melyet a tömegtársadalom ténye és a megváltozott társadalmi technikák határoznak meg. Utóbbiak alatt azokat a módszereket érti Mannheim, amelyekkel a mindenkori kormányzat a társadalomban élő emberek magatartását befolyásolni képes. Olyasmikről beszél (távíró, rádió, vasút, gépkocsik stb.), melyeket manapság a mediális környezet megváltozásának nevezhetnénk. Ezekhez hozzátartozik a modern társadalom ismeretközvetítő intézményei: a modernitás alapkövének számító iskolát és oktatási rendszert, melyek alapjában határozzák meg azt, hogy a társadalom tagjai *hogyan*, de főleg az, hogy *társaszeri*en *mi*ről gondolkodnak. Ha Mannheim tudásszociológiáját egyfajta *relacionista ismeretelméletnek* fogjuk fel, melyben a világ megismerhetőségének kategóriái alapvetően társadalmi természetűek és meghatározottságúak (pl. az osztályhelyzettől függenek), akkor ugyancsak logikusnak tűnik, hogy épp a hagyományos tudásközvetítő (iskola) és az új társadalmi kommunikáció (rádió, mozi) szerepét emeli ki. Ugyanakkor illő hangsúlyozni, hogy a *Korunk diagnózisa* bevezetőjében ez nem valamiféle ocsó kultúrákritika hangján szól meg: Mannheim a tudás közvetítésének formáit *társadalmi technikáknak* fogja fel, melyek önmagukban sem nem jók, sem nem rosszak. Minőségüket abban a folyamatban nyergia el, melyet a demokratikus társadalom és kormányzat szán nekik.

A cél az, hogy e társadalmi technikák révén a demokráciák kilábaljanak a laissez faire liberalizmus elitista tértelenségéből, s fundamentális demokratizálást szorgalmazzanak.

Mannheim álláspontja az, hogy a tömegtársadalommal vilás folyamatában a laissez faire liberalizmus összekeverte a semlegességet a toleranciával. Szerinte az élet fő kérdéseiben vallott szabadelvű semlegesség elve olyasfajta toleranciává vált, melynek értelmében senki nem állt ki szabadelyvesen a demokráciára vetett hitéről. Ezért a *Korunk diagnózisa* felütésében küzdelmet hirdet a demokratikus értékekért; ez az ún. „militant democracy”, az eszmétől kiálló aktivista demokrácia lényege. A szöveg tanulmányozása nyomán egyértelmű:

Mannheim amellett tör lándsát, hogy a kommunikáció manipulálása révén veszélybe kerülő demokráciának meg kell védenie önmagát – ez a laissez faire liberalizmus semlegessége és a magánvéleményeknek teret nem hagyó diktatúra közötti harmadik út.

Ennek az aktív védelemnek azonban nemcsak a demokrácia absztrakt eszméjét kell magában foglalnia, de elengedhetetlennek tűnik tartalmi átalakítása is: ennek legfontosabb eleme az, hogy a demokráciának ki kell egészülnie a *társadalmi igazságosság* igényével is. Ha egy demokráciában minden ember egyenlőnek születik, s élete során azonos szabályok vonatkoznak rá, akkor az egyenlőség szempontjából megkerülhetetlen az, hogy – osztályhelyzettől függetlenül – azonos lehetőségek is illessék meg. Mannheim olvasatában ennek igénye alapozhatja meg a demokrácia széles társadalmi alapját, amennyiben a méltánytalanul nagyra jövedelmi álló, továbbá tömeges nélkülözés teljes megellett aligha beszélhetünk közneveléséről. Nem lehet ítélnünk a társadalmi igazságosság komplex fogalmának tárgyalásáról; amiől Mannheim beszél, az nagyjából egy olyan céltételezésben ölt testet, melynek lényege az elve meglévő társadalmi különbségek méltányos és összehasonlítható figyelembe vételével *egyenlő helyzetbe* hozza a társadalmi szereplőket. „Egy demokratikus értékpolitika – írja a *Korunk diagnózisában* – egyszerűen feltételezi, hogy minden állampolgárral megérettül, a demokrácia csak akkor működik, ha a demokratikus önfegyelmet elég erős ahhoz, hogy az emberek, még ha részletekben is különböznek is a véleményük, egyet tudjanak érteni konkrét kérdésekben a közös cselekvés kedvéért. Ez az önmegtartóztatás azonban csak akkor valósul meg a parlamenti szinten, ha ugyancsak az érények érvényesülnek a mindennapi életben”.

Tervezett forradalom és szocialista felvilágosodás: Bibó István és Mérei Ferenc

Mannheim Károly fentebb kivonatolt gondolatai nemcsak azért fontosak, mert – a londoni Moot-körben, de még inkább a BBC-ben tartott és közvetített előadások révén – általánosságban hatottak a kor gondolkodóira, vagy mert kapcsolatban állt olyan házai szerzőkkel és fórumokkal, mint Fülep Lajos, Hajnal István, Bibó István, valamint a *Szép Szó*. Ennél jóval lényegesebb az, hogy Bibó 1943-ban szokatlanul gondos és lelkes recenzát közlöl a *Korunk diagnózisáról*, valamint az, hogy hat rá a „tervező beavatkozás” gondolata. Bibó sokat állt bíráló, paradoxonon nyugvó magatartású felvilágosítást – miszerint 1945 után *forradalmi változások* indultak meg, jöhetnek *forradalmi helyzet* és a konzervatívodott rendies viszonyok miatt a változás katarzisztikus eliskikasztó *megvezetés forradalomra* pedig nincs mód) – arra a következtetésre jutott, hogy ki kell jelölni, le kell határolni azokat a területeket, ahol megícsanak drámai sebességű változtatásra van szükség. „A közoktatásügy az a terület – fogalmaz az *magyar demokrácia válságában* –, ahol az iskolai vezettség sáncai mögé elbújott beteg tartalmatlan szelektív szerkesztéseket sarkalból ki kell fordítanunk: ez az a terület, ahol a jelenlegi elgyműlt, lezilizsztett, elféltétektelt terhelt, mégis mindenben megbizonytalomodott, tehát végeredményben a jövő szempontjából használhatatlan ma nemzedék helyébe lépő új nemzedék lelki és erkölcsi és társadalmi alakításának a feltételét megszabhatjuk”. Mannheim „tervezés a szabadságért” és Bibó „tervezett forradalom” között tehát igenis létezhet gondolati kapcsolat, hiszen mindketten egy az ótatáson keresztül megvalósuló demokratikus értékpolitikat szorgalmazták.

A második világháború tapasztalata a kortársak számára lezárta az ideológiai folytathatóság illúzióját, kezsrúrát képzett igények Magyarországon, hanem az egész nyugati világban, vagyis létrehozta a korszakudat igényét (a múltat élesen megkülönböztetni a jelentől). Ez a korszakudat pedig – ahogyan arra a Standeisky Éva is megfogalmazott a *Demokrácia negyvenötben* című könyvében – a jövő irányú, s azon a konszenzuson nyugodott, hogy annak érdekében, hogy a múlt ne folytathatasson, komoly változtatásokra van szükség. Ezek a gyökeres változások a politikai és választási rendszer átalakításán, a földreformon, a közigazgatás reformján túl szb. valamiféle *mentálisbeli* átmenetre is apelláltak, nevezetesen arra, hogy

a demokratikus magatartásmód, ahogyan Bibó is utal rá az úr-szolgavizony kapcsán, átíratása mindennapi életet és a társadalmi kommunikáció minden lehetséges területét. Márpedig ennek fundamentuma, ezt is mindenki tudja, csakis a közoktatás gyökeres átalakítása lehet, csakis az új iskola szavatolja az új társadalom kialakítását.

Ebben a meglehetősen speciális kontextusban érdemes hangsúlyozni, hogy a két háború közötti szellemi elit, egyháztól olykor távol eső tagjaiban az konszenzus alakult ki arról, hogy a tudás újraelosztása, a tudásomlás pedig az újkor radikális kiterjesztése az egyik sarkköve a változásoknak. Az első elképzelések dacára Németh László sajátos minőségsszocializmusa éppúgy új iskolát követelt, mint a Párizsból társas szempontú gyermekléteket és a gyermekközösségi pedagógiai iskolák hazatérő szakember, Mérei Ferenc. Előbbi újra „szocialista 18. század” kiáltást követelt, melyben „egyenletes pallérozottság jart át Párizsától Párizsra” programjáról beszél; nem véletlen, hogy ez a két törekvés 1945 és 1948 között – az itt most nem tárgyalandó – népi kollégiumi mozgalomban találkozott össze.

Amíg napjainkban sokszor differenciálatlanul, a pontos contextualizálás nélkül használják 1945 után a „szovjetizáció” kifejezést, addig az egyáltalán legfontosabb társadalmi megrendelése, az oktatás új köznevelésnek nevezett új iskolarendszerben bizonyosan nyugati hatások érvényesültek. Az 1945-ös köznevelési reform, melynek személyileg, Mérei mellett Kiss Árpád és – a Mannheim nézeteit tudatosan adaptáló – Faragó László volt a motorja, elsősorban nyugat-európai tapasztalatokra támaszkodott: az 1944-es brit *Educational Act* és francia Langevin–Wallon-terv irányelvei voltak mentőkérdők, neveléseméleti értelemben pedig Dewey, Claparède, Piaget, Wallon, Levin, Mouton, Lighthart jelentették az alapot. Az 1945 oktatásról és a gyermekvilág című munkájában úgy fogalmaz Mérei, hogy a köznevelés az a színter, ahol a demokrácia értelme, céljai és szabályait elsajátíthatja a gyermek, vagyis a demokráciára nevelés hozzátartozik majd a szocializációjához: ahhoz az általános elvárás- és szabályrendszerhez, amely szerint a felnőttségig tartó iskolában a gyermek az értelemben a gyermektanulmányozás szerinte nem más, mint „a demokrácia alapelveinek, lényegének neveléstani vetülete”.

A mindmáig sokak ellenérzését kiváltó, mégis mind erkölcsi, mind társadalomelméleti szempontból roppant fontos, 1945 szeptemberében meginduló nyolcosztályos általános iskola reformjára kontásem az elnevezés volt (elvben 1940-től működött a nyolcosztályos elemi iskola).

Sokkal inkább az, hogy egyszerűen az egységes, mindenki számára neveléstudományi és oktatási keretet nyújtó tervet megalapozza neveléstudományi értelemben azokat a kompetenciákat, melyek a demokratikus akaratképzéshez szükségesek, másrésztől pedig eltörölte a társadalmi mobilitás legfőbb gájtát, az ún. zsákutás iskolarendszert.

A 4+8-as rendszerben ugyanis a 10. életévben kellett iskolát választani, amikor a gyermek személyisége nem rögzült, készsége, érdeklődése még nem kristályosodik ki, így az iskola megválasztása a szülők kizárólagos joga és felelőssége volt. A Mérei által szorgalmazott gyermekközösségi szemlélet ugyanakkor a döntés jogát visszahelyezte a gyerek kezébe, amennyiben a 8+4-es rendszerben csak 14 éves korban kell választani, s nem általánosan az a veszély, mint korábban, hogy a rosszul megválasztott iskolából nem lehet továbbtanulni. Amennyiben az alacsonyabb gazdasági és kulturális tőkével rendelkező családokból érkező gyermekek a válogásban részesítve tudja meg, hogy veszeztélt tehetőség kibontakoztassa, úgy az iskola – elvben – valóban a társadalmi mobilitást elősegítő intézménnyé váltalt. Az 1945 és 1948 közötti időszak sommás megítélése miatt ma már anakronisztikusnak tűnhet, hogy Mérei több cikkében is sürgette azt, hogy az általános iskolában alkalmazják a munkamegosztáson alapuló, de a kiscsoport köztétjét, az együttműködést segítő *csopormunkát* (szemkamegosztáson alapuló, de a kiscsoport köztétjét, az együttműködést segítő *csopormunkát*), melynek mentőkövetése az oktatás, a kollektív munka szerinte magában foglalja hozni azt, hogy kiformálódjon a közös döntéseken alapuló *önkormányzati rendszer*, melyben a különböző színvonalú gyermekek korántsem hátráltatják egymást, így elkerülhetik az alacsonyabb szintre történő visszaesést. Az átlagoshoz képest képességkétfébbel rendelkező gyermekek pedig a tanterv részét képező, ún. *szabadon választott órákon* bontakoztathatják ki és fejleszthetik sajátos ambícióikat.

A kohéziót, együttműködést és együttérzést teremtő csopormunka, a döntések jogát és felelősségét fejtetőző önkormányzás és az egyéni választásokat, ambíciókat tiszteletben tartó szabadon választott tantárgyak nélküli Mérei szemében nem létezik demokratikus iskola.

Sziszifuszi küzdelmünk a szabadságért és az egyenlőségért

De ne legyünk naivak: a háború után meginduló, a demokrácia és az igazságosság ígéretét magában foglaló köznevelési reformot 1948–1949 környékén megtorpantotta a Magyar Dolgozók Pártja, a fenti program képviselőit egytől-egyig eltávolították a köznevelés területéről. Mérei Ferenc 1948-ban íródott, összefoglaló igényű *Demokrácia az iskolában* című munkáját csak 1985-ben jelentették meg. Úgy gondolom, hogy az 1945-ös köznevelési reform súlyát sem egészen, sem részleteiben nem dolgozta fel mindmáig a magyar közgondolkodás, jóllehet akkori szorgalmazói és szimpatizánsai úgy gondolták, hogy egy mélyreható társadalmi átálakulás sarkköve csakis az iskola lehet. Egy nagyhatalom nevében a magyar társadalomra erőszakolt voluntarista politika nevében eltörölt, valószínűleg soha szárbá nem szöktek baloldali törekvés minőségét tehát nem íthetjük meg abból, ami nem történt meg. És ez még akkor is igaz, ha az 1960–1970-es évektől megismosodó oktatásszociológia – egyebek mellett – arra mutatott rá, hogy az iskola nem képes betölteni alapvető funkcióját, vagyis általánosságban nem képes csökkenteni a társadalmi egyenlőségeteket.

Az iskola válságából azonban nem következhet az, hogy gondolkodásunk az iskola intézménye ellen forduljon. Sőt, éppen arra kell, hogy sarkalljon bennünket, hogy a múlt teljesítményéből erőt merítve és hibáiból tanulva, újírt nekifogjunk a nagy terv megvalósításának.

A *Szabadságról* című esszéjében olyképpen fogalmazott Márkus György, hogy a „modern világban vált először lehetségesnek a történelem során (...) küzdeni az autonóm cselekvés elemi feladeteinek egyenlőségére és az értelem és a művelődési tevékenység és oszthatatlan megismerés illuzórikus eszméjének nevében tehetjük meg. (...) A modern világ története nem egyéb, mint folyvást megújuló kísérlet, hogy lépésről-lépésre kiküszöbölve különféle partikuláris korlátokat, igazságosságoskodást és sérelmeket, előrehaladjon ennek az ideának a megvalósítása felé, amely úgy távolodik tőlünk, ahogy mi közeledünk hozzá (...) Modern világunk addig marad főnm, ameddig képes folytatni ezt a sziszifuszi vállalkozást”.

Címforrás: Tóth Gergő – Népszava

Kapcsolódó írások

- [A nyolcosztályos rendszerben nem minden az, aminek látszik...](#)
- [Fenntartható és méltányos nyugdíjrendszert](#)
- [A demokrácia és a magyar társadalom](#)
- [Rokkton és különc a magyar közéletükért](#)

CÍMKÉK: demokrácia emancipáció igazságosság köznevelés oktatás tervezés újraelosztás

Ehhez a cikkhez az Új Egyenlőség Facebook oldalán fűzhet véleményt.

Szerző: K. Horváth Zsolt
K. Horváth Zsolt (1972, Szentes) társadalomtörténész, az ELTE BTK adjunktusa, a Mérei Ferenc Szakkollégium alapító igazgatója. Kutatási területe a kulturális formák és gyakorlatok társadalomtörténete a 20. században.

Az Új Egyenlőségről
Az Új Egyenlőség igényes tartalmú, ám populáris társadalomelméleti magazin, amely a gazdasági demokrácia alapértékét – egyenlőség, szabadság, igazságosság és szolidaritás – képviseli. Célközönségünk a politizáló, társadalmi véleményező, amelyet köztételt elvárások tematizálásával és életrét tartásával. Alapos elemzésünk a magyar társadalom nagyobb mértékű kérdéseiről szólunk. Vitázz velünk lapunk Facebook oldalán!

Impresszum
Új Egyenlőség társadalomelméleti magazin
Szerkeszti a szerkesztőbizottság
Főszerkesztő és a szerkesztőbizottság elnöke: Pogátsa Zoltán
Alapító: Gábor Péter
Kiadja az Új Egyenlőség Alapítvány
Nyilvántartásba vette a Fővárosi Törvényszék 12.329/szorszám alatt
1037 Budapest, Csillaghegyi út 19-21.
Felelős kiadó az Alapítvány kuratóriumának elnöke
A szerkesztőség e-mail címe: info@ujevenloseg.hu

Hogyan segítheted a munkánkat, ha tetszettek az írásaink?

- Ha elmeséled másoknak, hogy miket olvastál nálunk.
- Ha megosztod a cikkeinket emailen, facebookon, twitteren vagy más csatornán.
- Mivel nem fogadjuk el politikai vagy gazdasági függőséget jelentő támogatásokat, működésünk támogatásaink adományaintól függ. Ha érdekelte egy jó minőségű tartalom fenntartásában, kérünk küldj a lehetőségeidnek megfelelő összeget az Új Egyenlőség Alapítvány számlaszámára: 10400872-50526752-50526752-74811003
IBAN szám: HU55 10400872-50526752-74811003
Bic kód: OKHBHUHB

Archívum

- 2018. szeptember
- 2018. augusztus
- 2018. július
- 2018. június
- 2018. május
- 2018. április
- 2018. március
- 2018. február
- 2017. december
- 2017. november
- 2017. október
- 2017. szeptember
- 2017. augusztus
- 2017. július
- 2017. június
- 2017. május
- 2017. április
- 2017. március
- 2017. február
- 2017. január
- 2016. december